

AMIGUES DE DÉU, PROFETES DEL POBLE

AMIGUES DE DÉU, PROFETES DEL POBLE

Clara María Temporelli

1. PRESENTACIÓ	3
2. MÍSTICA, PROFETISME I JUSTÍCIA	5
2.1. ... i es va albirar la primavera	5
2.2. El martiri com a signe d'amor	6
3. ALICE DOMON I LÉONIE DUQUET: COMPROMÍS I LLUITA	
PELS DRETS HUMANS	7
3.1. Enmig d'un món i una Argentina convulsats	7
3.2. Un itinerari existencial d'entrega i seguiment	8
3.3. Compartir la «passió» de Jesús, buscar Déu enmig del dolor i l'angoixa	12
3.4. Desaparició, segrest, tortura i assassinat	13
3.5. Dues vides, dos estils, un mateix Evangeli	14
4. ITA FORD, MAURA CLARKE, DOROTHY KAZREL, JEAN DONOVAN:	
DONES DE DÉU, INCREÏBLEMENT RESISTENTS	15
4.1. Una guerra civil llarga i cruenta (1980-1992)	15
4.2. Vides ordinàries extraordinàries	16
4.3. Oració i discerniment davant la eminència de la mort	25
4.4. Dones que van donar la vida mateixa	26
5. AMIGUES FORTES DE DÉU I DELS POBRES	28
NOTES	29
QÜESTIONS PER A LA REFLEXIÓ	31

Clara María Temporelli (Argentina) és religiosa de l'Orde de la Companyia de Maria Nostra Senyora. Llicenciada i Doctora en Teologia, és professora de Psicologia i, actualment, dóna classes de Mariologia a la Facultad de Filosofía y Teología de la Universidad del Salvador (Buenos Aires, Argentina). Ha estat Superiora Provincial d'Argentina i del Con Sud (2006-2011) i membre de l'Àrea Teològica del centre d'estudis Cristianisme i Justícia. Ha centrat la seva tasca en acompanyar i capacitar moviments populars i comunitats eclesials de base. És autora, entre altres publicacions, de *María, mujer de Dios y de los pobres* (2008), «*Amigas fuertes de Dios*», *¿amenaza? ¿para quiénes?* (2014) i *María a la luz de la fe del pueblo latinoamericano* (2014).

Edita: Cristianisme i Justícia - Roger de Llúria, 13 - 08010 Barcelona
Tel.: 93 317 23 38 - E-mail: info@fespinal.com - www.cristianismeijjusticia.net
Imprimeix: Ediciones Rondas S.L. - Depòsit Legal: B 13070-2016
ISBN: 978-84-9730-377-4 - ISSN: 0214-6495 - ISSN (virtual): 2014-6574

Imprès en paper i cartolina ecològics - Dibuix de la portada: Ignasi Flores
Edició: Anna Pérez i Mir - Traducció del castellà: Jordi Font Barris
Maquetació: Pilar Rubio Tugas - Juny 2016

Protecció de dades: La Fundació Lluís Espinal us comunica que les vostres dades estan registrades a un fitxer de nom BDGACIJ, titularitat de la Fundació Lluís Espinal. Només es fan servir per a la gestió del servei que us oferim i per mantenir-vos informat de les nostres activitats. Podeu exercir els drets d'accés, rectificació, cancel·lació i oposició dirigint-vos per escrit a c/ Roger de Llúria 13, 08010 Barcelona.

1. PRESENTACIÓ

«El pensament neix dels esdeveniments,
de l'experiència viscuda i s'ha de mantenir
vinculat a ells com els únics indicadors
per poder orientar-se.»¹

HANNAH ARENDT

En la història, Déu segueix actuant, parlant i revelant-se de moltes maneres, però ho fa especialment a través d'amics i amigues com les màrtirs Léonie Duquet, Alice Domon, Ita Ford, Maura Clarke, Dorothy Kazel o Jean Donovan². Elles seran contemplades des d'aquesta perspectiva d'«amigues de Déu» perquè amb la seva vida s'han convertit en profetes, en roca eclesial, en llum per a il·luminar el nostre camí, en brollador que refresca i renova les nostres forces en el combat de la fe i l'entrega.

Animo des del principi el lector a que no es quedi indiferent davant els fets, i a experimentar que formem part d'un corrent vital, on tots som els seus hereus. Passat i present participen d'un mateix recorregut, de manera que, com afirma l'historiador francès Marc Bloch, «la incomprensió del present neix fatalment de la ignorància del passat»³.

El propòsit de presentar aquests testimonis és per una banda «que tothom reconegui el fruit del seu treball: per tot el que fa, rebrà pública lloança» (Pr 31,31). I, per una altra, que arribem a comprendre perquè persones tan aparentment fràgils van arribar a con-

vertir-se en una amenaça per als poderosos d'aquest món. Les màrtirs, doblement invisibilitzades com a dones i com a monges, surten de l'anonimat i ens ensenyen que la fe, la resistència i la confiança en Déu són imprescindibles en el camí de la vida. Ens presentaran aquesta sensibilitat, valentia i capacitat de no defallir davant l'amenaça, la por, la persecució, aquest do d'estimar la vida i la vida dels altres, sobretot dels desemparats d'aquest món. Elles ens remeten també a altres experiències menys positives però que formen part d'aquest món, experiències d'incertesa, horror, por i mort, que van acabar per arrossegar-les fins al martiri.

La societat llatinoamericana i caribenyà ha experimentat sistemes polítics repressius i autoritaris que van amenaçar tota la societat generant com a resposta una «por crònica». Milers de persones han sigut perseguides, privades de llibertat, torturades, violades, assassinades i exiliades. A aquesta situació greu s'hi afegeix l'articulació del poder militar amb l'econòmic i amb el mediàtic. Junts tenen l'hegemonia en la conducció de la globalització, donant-li la direcció que els interessa. I a això s'hi suma el problema ecològic: buscar exclusivament alternatives d'energètiques és voler mantenir el sistema.

Allò que cal buscar és una alternativa al sistema, buscar una altra manera

de produir, de consumir, de tractar la Terra. El sistema ha topat amb un límit: la Naturalesa. No hi ha cap altra solució que canviar; del contrari es donarà la destrucció. Però existeixen interessos econòmics que impedeixen aquest canvi i per això mateix el poder persisteix en l'aniquilació i mort tant de les persones com del Planeta.

Dones compromeses amb les seves creences i amb la Terra s'erigeixen, doncs, com a testimonis incontestables a la reivindicació i la denúncia d'aquests sistemes polítics que donen l'esquena als drets humans més bàsics, tot i que això els costi la vida.

Serveixin aquestes pàgines com a memòria i reconeixement donat el valuós testimoni de cadascuna d'elles.

2. MÍSTICA, PROFETISME I JUSTÍCIA

«Per a vosaltres, que reverencieu el meu nom, brillarà el sol de la salvació, i els seus raigs us guariran.» (Malaquies 3,20)

El context de la vida consagrada (VC) és el marc i pou del qual van beure les màrtirs. Aquest context social, històric i espiritual va animar els seus processos d'inserció i inculturació, i les va dur al compromís i defensa dels empobrits i sofrents amb els qui van conviure.

2.1. ... i es va albirar la primavera

A l'Amèrica Llatina i el Carib amb el Concili Vaticà II i amb les conferències de Medellín i Puebla⁴, l'Església va albirar la primavera, va notar una brisa suau, va olorar el perfum de la tarongina, va veure els ametllers en flor que ja l'anunciaven i va començar a deixar-se guiar per l'Esperit que tot ho habitava. L'Esperit l'agafava de la mà i la duia per camins d'humanització. Li anunciava l'alba enmig de la nit i, com en les profecies, l'esplendor de la vida il·luminava els rostres de la humanitat.

Hi havia esperança. Les dones i els homes de Déu es posaven a caminar al costat dels pobres per la justícia, s'inserien en la cultura del seu temps, no condemnaven sinó que intentaven entendre, tenir compassió i coratge.

Joan XXIII i Pau VI obrien el cor dels cristians al món, a altres esglésies cristianes, a altres religions, a totes les races i nacions. Era un impuls que res ni ningú no podia parar: Teologia de l'Alliberament (TA), Conferència Llatinoamericana de Religiosos i Religioses (CLAR), Comunitats Eclesials de Base (CEB)..., noves opcions, desplaçaments, insercions, metodologies, anàlisis crítiques. En definitiva, descobriments i admiració per les cultures que enriqueixen el nostre món. Sorgia una nova espiritualitat, una nova manera de mirar des de Jesús, de comprendre el seu projecte, la seva causa, perquè a través de l'organització dinàmica de la convivència i la societat, el Regne es pogués fer visible en la nostra història. L'encarnació solidària va ser el sant i senya del Concili.

I en aquest context, la vida consagrada va arribar a llocs impensables, va significar vida per als pobres, els sofrents i per a ella mateixa. En aquest procés de «desplaçament», d'«èxode», d'«opcions radicals», la vida consagrada femenina es va llançar amb coherència i audàcia.

2.2. El martiri com a signe d'amor

Des dels alhors del cristianisme, existeix i es pateix persecució a causa de l'evangelí. Els màrtirs i els testimonis⁵ són la màxima expressió del seguiment de Crist, ja que donant la seva vida manifesten la força inerte i plena d'amor pels altres. Són ells els que fan creïbles la fe cristiana i l'Església.

Des del Concili Vaticà II són desenes els consagrats que han entrat a formar part del martirologi llatinoamericà. El nombre de màrtirs cristians ha sigut en les últimes dècades més gran que el de màrtirs que es van produir en temps de l'Imperi romà. Amb la diferència de que ja no es mata per creure en Jesucrist, sinó per haver optat pels crucificats d'avui.

Abans del Concili Vaticà II es ressaltava com a motiu principal i condició necessària per al martiri l'*odium fidei*, però va ser el mateix concili el que va ampliar la visió teològica del martiri. El text de *Lumen gentium* (42) no parla ni de professió de fe ni d'*odium fidei*, únicament els suposa. Prefereix parlar de martiri com a signe de l'amor que s'obre fins a fer-se total donació de si. Es recupera així el seu sentit originari.

Jesús no mor per una confusió dels seus enemics, ni per cap decisió judicial. Ni els jueus, ni els romans es van

confondre, ja que l'acció de Jesús i l'anunci del Regne eren una amenaça contra el sistema polític i religiós establerts. Jesús mor perquè va anunciar el Regne, per la seva solidaritat amb els més petits, per la seva aposta per les víctimes. La seva mort no ha de ser contemplada al marge de la seva vida. També va passar amb Joan Baptista o amb Esteve o amb tants altres perseguits pels seus propis germans en la fe, en sentir qüestionats i amenaçats els seus interessos. Màrtir, per tant, és fonamentalment aquell o aquella que, en el substancial, segueix Jesús, viu dedicat a la seva causa i pot arribar a morir per ella. És aquell que paga el seu compromís i el seu seguiment amb la vida o amb persecucions, acusacions, humiliacions...

Així va definir Pedro Arrupe, general de la Companyia de Jesús, què són els màrtirs: «Màrtirs són les persones que la Vida Religiosa, el món i l'Església necessiten. Impulsades per l'amor a Jesús, identificant-se amb els sofrents, viuen amb ells fins a donar la vida en la seva ajuda. Dones i homes valents que saben defensar els drets humans, fins al sacrifici de les seves vides, si calgués»⁶.

En aquest context d'injustícia violenta, és on entenem millor la mort de persones innocents com l'Alice, la Léonie, l'Ita, la Maura, la Dorothy K, la Jane... i tantes altres. Amb les seves vides Jesús va passar per Argentina, El Salvador, Colòmbia, Brasil... i ho va fer durant un període polític terrorífic. I encara avui segueixen passant enmig de la cobdícia i l'ambició perquè el seu testimoni desencadena una història personal de fe, esperança i compromís. I la seva memòria crea història social i comunitat eclesial.

3. ALICE DOMON I LÉONIE DUQUET: COMPROMÍS I LLUITA PELS DRETS HUMANS

Entre el 8 i el 10 de desembre de 1977, l'Armada Argentina va dur a terme un operatiu que va acabar amb el segrest i desaparició de tretze persones, entre elles Alice Domon i Léonie Duquet. A finals d'aquell mateix mes, van aparèixer a la costa atlàntica alguns cossos que van ser inhumats al cementiri de General Lavalle, a la vora de la desembocadura del Riu de La Plata.

L'any 2005 l'EAAF (Equip Argentí d'Antropologia Forense) va exhumar set d'aquests cossos, dels quals en va poder identificar cinc: tres fundadores de Las Madres de la Plaza de Mayo (María Eugenia Ponce de Bianco, Azucena Villaflor de Devinenti i Esther Ballestrino de Careaga), una militant del Partit Comunista (Ángela Auad), i la religiosa Léonie Duquet. Unes altres vuit persones romanen desaparegudes, entre elles la germana Alice Domon.

Per decisió de la seva família, la tomba de la Léonie es troba a la paròquia de Santa Cruz del barri de San Cristóbal de la ciutat de Buenos Aires, per ser «l'última terra lliure que el seus peus van trepitjar».

3.1. Enmig d'un món i una Argentina convulsats

Per a entendre el viscut per les monges franceses Alice i Léonie convé contextualitzar què estava passant al país i al món en la dècada dels seixanta. Eren els moments més àlgids de la guerra freda entre els Estats Units i la Unió Soviètica, una guerra de poder que es traslladava a gairebé tots els racons del planeta en forma de petits o grans conflictes. També era el moment de les guerres anticolonials d'Algèria i el Vietnam, de l'extensió de la revolució cultural xinesa, de l'aparició de líders mundials com ara Martin Luther King o Nelson Mandela... Paradoxalment

quan la destrucció de tot semblava tan propera, també tot semblava possible: les utopies ideològiques, com la socialista, i els camins per trobar un món més just i més humà.

Argentina vivia tot allò amb les seves especificitats, immersa en un procés històric convuls i d'una inestabilitat política elevada. El peronisme que va dominar la política argentina durant anys estava proscrit i es va implantar una dictadura militar fèrria des de 1966. Al seu capdavant hi havia Juan Carlos Onganía, catòlic preconiliar al qual la jerarquia religiosa retia homenatge negant-se a declarar-lo dictador. S'inaugurava l'època d'ingrència nord-americana i de l'adopció, com a principi bàsic de govern, de la «doctrina de la seguretat nacional» que adquiriria el seu màxim apogeu en la dictadura militar a partir de 1976. En l'Església es produïa lentament una gran divisió interna amb una part identificada amb l'exèrcit i els governs militars, i una altra cada cop més compromesa políticament amb els pobres.

En aquells anys va néixer el *Moviment de Sacerdots del Tercer Món* (MSTM), format principalment per sacerdots actius en *villas miseria*⁷ i barris obrers, que va arribar a comptar amb l'adhesió de quasi 1.300 sacerdots de tota l'Amèrica Llatina. Aquest moviment va enviar una carta als bisbes reunits en la Conferència Episcopal Latinoamericana de Medellín (1968), demanant que es distingís la injusta violència dels opressors de la justa violència dels oprimits, una distinció que fins a cert punt van recollir els bisbes.

El 17 de novembre de 1972 es va produir el retorn de l'expresident general Perón, que passats uns dies va

rebre representants del MSTM. Per a alguns, el general els va tractar amb un to paternalista; per a altres, va ser una reunió inoblidable. El cert és que va suposar el principi de la fi del moviment eclesial. Després de cinc anys d'encontres, d'anàlisis de la realitat del país i de l'Església, d'orientacions teològico-pastorals per al poble de Déu, el moviment es va dissoldre perquè no va poder salvar les seves discrepàncies polítiques i teològiques.

Amb la mort de Perón l'1 de juliol de 1974 i en ser succeït per la seva dona, Maria Estela Martínez de Perón, es va iniciar un nou període convuls que va acabar amb la seva destitució i detenció el 24 de març de 1976 per la Junta de Comandants, que va designar com a president de facto el tinent general Videla. La dictadura militar va posar en marxa el terrorisme d'Estat amb una repressió implacable sobre les forces polítiques, socials i sindicals, amb l'objectiu de sotmetre la població i imposar l'«ordre», sense cap veu dissident. Es va inaugurar el procés autortari més sagnant que registra la història d'aquest país.

3.2. Un itinerari existencial d'entrega i seguiment

Les vides de la Léonie i de l'Alice estan entreteixides de tal manera que és difícil referir-se a una sense mencionar l'altra. Van entrar en la mateixa congregació: les Missioneres Estrangeres de París. Van acceptar ser enviades a Argentina des de França, van viure i van resar juntes, van compartir ideals i tasques apostòliques, i van forjar una relació d'amistat que les va mantenir

unides fins a la mort. Les seves existències van compassades per l'ideal i la concreció de l'entrega als altres, sobretot als més desfavorits, que mana de Jesucrist i el seu seguiment.

Léonie Renée Duquet

Va néixer l'any 1916 al poble camperol de La Chenalotte, a la regió de Longemaison, Les Combes, al departament de Doubs, França. L'any 1949 va viatjar a Argentina per a fundar la primera casa de la seva Congregació al país. Es va instal·lar a Hurlingham, a la diòcesi de Morón, orientant-se a la catequesi de les persones amb necessitats especials. Va formar part del grup dirigit pel sacerdot Calcagno, cosí de Videla, el dictador que anys després estaria al comandament en el moment de ser segrestada i assassinada. Paradoxalment, el va conèixer de jove, ja que va recórrer a la seva ajuda per a assistir el seu fill Alejandro, un nen discapacitat a qui Léonie va cuidar, va ensenyar i va catequitzar a la Casa de la Caridad de Morón⁸.

El compromís de Léonie va ser creixent i en produir-se el cop militar del 1976, va decidir no romandre passiva i actuar en defensa dels drets humans. Per a explicar la seva actitud acostumava a repetir una frase: «Callar-se avui seria covard».

A través de les seves cartes ens arriba com va ser la seva vida en aquell temps.⁹

«Tots els matins i les tardes fins a les 8 o les 9 del vespre estic a la Casa de la Catequesi... Tinc feina a les parròquies, la qual cosa em du a parlar als capellans perquè ells

també entrin en la renovació litúrgica i catequètica. Molts capellans de muntanya quedarien sorpresos si veiessin què es fa aquí.

Una germana atén una colònia de vacances amb nens down; és la primera experiència a l'Amèrica del Sud. Tots els mesos tinc reunions amb els catequistes de la diòcesi. Segueixo amb entusiasme al barri pobre amb els nens i els joves.»

«Déu ni do què saben els joves de política i dels problemes del Tercer Món, fruit dels països com ara els Estats Units i Europa. Esperem el 25 de març [de 1973] amb esperança. [...] Hi ha desitjos de pau i voluntat de reconstruir el país, sumit en la misèria. Les nostres germanes col·laboren amb els treballadors dels tabacals a la província de Corrientes per a exigir un sou just, justícia en les seves terres, treball, una ha fet vaga de fam durant deu dies [...] mitjà pacífic per a obtenir justícia [...] Estan contentes i els donem suport... el país no dorm: lluita, Amèrica del Sud donarà lliçons al nostre vell continent. Obriu els ulls i els de les vostres alumnes...»

«Ens va desil·lusionar molt el Sínode [de 1971]. Els bisbes argentins eren tradicionalistes... En l'econòmic: davant una inflació del 30 o 40%, els sous s'elevaren només el 5%... Faig el paper de capellà, ja que tinc la meua capella al costat de casa; tinc lluita amb els tradicionalistes, fama de tercermundista, comunista. Callar-se avui seria covard, seria la mort. Sempre queda

l'alegria de donar-se i sacrificar-se pels altres.»

«Les eleccions van estar a favor del poble i d'això ens n'alegrem, el règim que tenim des de fa quinze anys provoca revoltes i és responsable de segrestos. Rep el suport dels Estats Units, que han posat la seva bota a l'Amèrica del Sud [...].

Estic bé malgrat el que està passant (vigilàncies, persecucions). Quan una està amb Déu, què ha de témer?»

Gran amiga d'Alice Domon, quan aquesta va començar a sentir-se perseguida i amenaçada, la va acollir a casa seva, contenta de poder manifestar-li el seu suport. Alice no abusava i canviava sovint d'allotjament. Vivia allò que Jesús va vaticinar dos mil anys abans: «el Fill de l'home no té on reposar el cap» (Mt 8,20).

Alice Domon

Va néixer el 23 de setembre de 1937 a Charquemont, a la regió de Doubs, França, i el 1957 va ingressar en la mateixa congregació que la Léonie. Del carisma li va atraure «fer-se tota amb tots» (Corintis 9,22). Va arribar a Argentina entre 1965 i 1967, es va reunir amb Léonie Duquet i, com ella, es va dedicar a l'ensenyança de catequesi a persones amb necessitats especials.

L'Alice no havia rebut formació política però va començar a viure en un ambient on el polític es feia inevitable. L'organització popular, l'accionar dels moviments polítics, la denúncia davant la concentració del poder econòmic i la successió de governs militars....

Impossible escapar d'una situació política en plena ebullició. «Per això he nascut», va escriure en una carta a la seva família:

«Tots els vespres fem la nostra meditació a partir dels fets, d'allò que hem vist durant el dia.»

La pregària de l'Alice era una meditació sobre els patiments dels desemparats, fervorós al·legat davant Déu, per a comprendre des de la fe les injustícies que havia combatut des de la militància cristiana.

Escoltem-la directament parlant a través de les seves cartes:

«Avui la casa ha quedat acabada: una única habitació de llistons, de 2,7 metres per 3, una porta, una finestra, un sostre de fibrociment. Durant el dia, els dos llits estan l'un sobre l'altre perquè es pugui obrir la porta. Intentarem viure amb l'esperit de Jesús el Natzarè, sense programes de reunions o treball; només volem compartir les seves vides. Es tracta d'un indret que a França anomenem *bidonville*, on molta gent pateix la pobresa, les injustícies i el menyspreu, tenim la sort de treballar amb un sacerdot que habita aquesta *villa miseria* des de fa dos anys i viu plenament.»

«Aquí amb la germana Montserrat (Bertrán) ens portem bé, no és amistat o simple afinitat. Ens coneixíem molt poc i va ser el treball allò que ens va unir i ens va fer anar més enllà. Em sento lliure amb ella i amb prou confiança com per explicar-li tot i parlar de qualsevol

cosa. Això simplifica les relacions i fa visible l'aspecte comunitari. La gent ens diu: 'Sembla que us estimeu tant' o 'Ha de ser agradable viure com vosaltres'.»

«Aquesta vida en comunitat... suposa una amistat verdadera, una estima profunda cap a l'altra, sinó et pots avorrir molt i acabar neurastènica. La casa tan poc confortable es presta a la intimitat, donant el seu valor a cada cosa: per exemple l'espelma quan es fa de nit, si discuteixes amb la teva companya, no tens lloc per a allunyar-te i callar, cal arreglar les coses al moment.»

«Ens haurem de guanyar la seva amistat... Cal temps i disponibilitat: ser pobres com ells per a comprendre'ls, això suposa que una es despulli de si mateixa *i de tot*. Pràcticament no tens tema de conversa. Per això la nostra feina de treballadores domèstiques és important: ens uneix amb les dones a les que els pots dir: Per a mi és igual.»

Les *villas* es poblaven cada dia amb persones de països limítrofs i camperols. L'Alice es preguntava: «com pot ser possible passar tanta gana al camp?» Per a ella, francesa i filla de camperols, profundament familiaritzada amb els principis republicans, el feudalisme que encara regnava a algunes parts de l'Amèrica Llatina era incompreensible.

A començaments de 1971, a les províncies de Chaco i de Corrientes, els bisbes van acompanyar la formació de les Lligues Agràries, van ajudar els peons a organitzar-se, van parlar de justícia i de dret a la vida, i van enviar

sacerdots perquè ajudessin en aquest moviment. Els peons van prendre consciència de la seva dignitat, i, impulsats per l'Església, es van unir per a reclamar els seus drets, oposant-se cada cop més al règim que els mantenia esclaus des de temps llunyans. Amb l'ajuda dels capellans i les monges, anaven avançant. L'Alice va comprendre que podia col·laborar amb ells i evitar així la migració a la ciutat on no era possible sortir de la pobresa. Però abans de partir cap a Corrientes per a unir-se a les Lligues Agràries, va demanar opinió a la gent de la *villa*. Ells, entristits però generosos, van acceptar que partís al servei d'altres més pobres.

L'any 1976 va ser nomenat intendent un militar que va convocar les germanes advertint-les: «nosaltres tenim una missió i aquesta missió consisteix en vigilar-les». Per als militars, l'Alice era una persona indesitjable, i així li ho van fer saber: «Si vostès [els camperols] segueixen amb la germana els haurem de detenir a tots». És així com va haver d'abandonar el ranxo on vivia amb una família i tornar amb les germanes.

Les violacions de domicili es van succeir. Amb camions plens de soldats van envair la caseta de les germanes. Se'n van endur algunes diapositives, el text d'una declaració de bisbes brasilers, els apunts d'un retir espiritual i una fitxa litúrgica dominical. Van tenir lloc altres violacions a les cases de militants de les Lligues Agràries. Sense electricitat, sense telèfon, sense carretera asfaltada, tot podia passar. Poc després, l'intendent «va prohibir» a l'Alice que treballés al camp. Ella va decidir allunyar-se de nou per a no perjudicar ningú i buscar feina com a

collitera, *golondrina* les anomenaven. En aquells temps escrivia: «estic buscant una altra cosa abans de prendre la decisió de tornar a França.»

Durant la seva absència, els militars van tornar a la casa de les germanes i la van assaltar violentament com si es tractés d'una fortalesa. Ja dins, es van posar a buscar dues Bibles i ajuntant-les amb cintes adhesives les van convertir en una creu. El missatge era clar.

3.3. Compartir la «passió» de Jesús, buscar Déu enmig del dolor i l'angoixa

La situació al camp es va fer insostenible, per la qual cosa va deixar la seva vida a l'interior del país i va tornar a Buenos Aires. A la capital es va trobar amb persones que buscaven els seus familiars desapareguts. Es va unir a ells i va buscar amb ells la manera de trencar el silenci. Per aquells anys, el bisbe de Quilmes Jorge Novak va cofundar el Moviment Ecumènic de Drets Humans (MEDH) i va posar en marxa una oficina de Justícia i Pau. Allà l'Alice escoltava, prenia nota sobre totes aquelles persones amb filles i fills desapareguts i al costat de la Léonie brindava suport espiritual i material per a viure.

També anava als tribunals i ministeris, on hi va trobar Las Madres de la Plaza de Mayo a les quals es va unir. Cada setmana compartia la «ronda dels dijous» davant la Casa de Govern fins que un dia la policia va decidir detenir-les. Eren més de 400 persones, per la qual cosa van buidar els autobusos que passaven en aquell moment per a

omplir-los amb les manifestants detingudes. L'Alice estava entre elles, la van interrogar però aquest cop la van deixar lliure.

L'únic periodista que va aconseguir una entrevista amb la Domon va ser Jean Pierre Bousquet, que la va conèixer quan en representació del MEDH va participar al costat de Las Madres de Plaza de Mayo en una marxa. En el seu llibre *Las locas de la Plaza de Mayo*¹⁰ afirma: «Res en ella no em cridava l'atenció a primera vista, semblava més aviat una mica ruda, però quan es dirigia a algú a qui estimava tenia en la seva mirada una llum molt dolça». L'Alice li va parlar del seu treball a Perugorria, a Chaco, amb la comunitat paraguaiana a Buenos Aires, però sobretot va insistir amb Las Madres de Plaza de Mayo:

«Em vaig assabentar de que el Moviment Ecumènic, que s'ocupa d'elles, necessitava ajuda, i no vaig dubtar.»

També va afirmar:

«Jo no jugo cap rol. Només sóc una simple religiosa que ha fet el vot de dur assistència als habitants desesperats de la seva parròquia. No faig política, no és la meva funció. No pretenc canviar la societat, però considero que no podem estar absents allà on hi ha gent que pateix. No es tracta de vessar bones paraules, de tenir una expressió de consol i després desinteressar-se de la seva sort. Es tracta d'estar amb elles, d'ajudar-les materialment i espiritual. N'hi ha prou amb que jo visqui la meua vida al seu costat,

que elles comprovïn que jo, religiosa, estic amb elles i en perfecta concordança amb la meua vocació.

El que viuen aquestes mares, el seu sofriment i el seu coratge, no pot provocar indiferència. Aquest és l'únic motiu que em va dur a acceptar aquesta entrevista. Cal que vostès, els periodistes, compleixin també amb el seu deure: donar a conèixer el que pateixen aquestes dones. No tenim dret a callar-nos. Sigui el que sigui que hagin pogut fer les persones segrestades, i ni tan sols busco assabentar-me'n, no hi ha dret a torturar, tal com es fa a aquestes dones.»¹¹

3.4. Desaparició, segrest, tortura i assassinat

El desembre de 1977 les germanes Alice i Léonie juntament amb Las Madres de la Plaza de Mayo i militants de drets humans, van preparar un manifest amb el nom dels desapareguts i la reivindicació al govern de donar a conèixer el seu parador. Aquesta va ser publicada al diari *La Nación* el 10 de desembre de 1977. Entre els signants figura *Gustavo Niño*, nom fals que utilitzava el capità de la marina Alfredo Astiz per a infiltrar-se en el grup que es reunia a la parròquia Santa Cruz¹².

La major part del grup va ser segrestat el 8 de desembre a la parròquia. L'Alice es trobava entre ells. El dia 10 van segrestar la Léonie, de 71 anys, que va ser buscada a Ramos Mejía, se la van endur enganyada, li van dir que l'Alice estava a l'hospital i la cridava.

L'Alice va ser portada al centre clandestí de detenció ubicat a l'Escue-

la Superior de Mecánica de la Armada (ESMA), sota el control de l'Armada Argentina. Hi va estar aproximadament 10 dies, temps durant el qual va ser constantment torturada. La mateixa sort va córrer la Léonie.

La nacionalitat francesa d'ambdues va generar un escàndol internacional. Per aquest motiu es va ordenar informar que ambdues monges havien sigut segrestades per *montoneros*. El diari *La Nación*, el 15 de desembre de 1977, sota el títol «Vivas y con buena salud», informava que la superiora de la Congregació declarava des de França que la Léonie i l'Alice havien sigut detingudes per un grup guerriller i que «es trobaven vives i amb bona salut». Aclaria que la informació provenia del nunci apostòlic a Argentina.¹³ Entre els dies 14 i 18 de desembre, les dues germanes i la resta del grup van ser traslladats a l'aeroport militar de Buenos Aires, pujats sedats a un avió de l'Armada i llençats vius al mar davant la costa de Santa Teresita, morint en xocar contra l'aigua. En un exemple d'humor pervers els marins feien referència a «les monges voladores»¹⁴.

Un tribunal de Buenos Aires va condemnar, el 27 d'octubre de 2011, el militar Astiz a cadena perpètua per delictes contra la humanitat comesos a l'antiga ESMA, el centre clandestí de detenció més gran entre els anys 1976 i 1983. Quan va sentir la seva condemna, Astiz es va col·locar una escarapella argentina a la solapa del seu abric i va esbossar un lleu somriure sorneguer.

L'advocada de les víctimes, Sophie Tonon, va expressar: «Les famílies de l'Alice i de la Léonie i jo, la seva advocada, ens alegrem molt de que, 35 anys

després, la Justícia argentina hagi pres una decisió igual a la que França va prendre fa més de 20 anys». D'aquesta manera va al·ludir a la sentència per la qual el 1990 la Cort d'Apel·lacions de París va condemnar Astiz a reclusió perpètua, quan les lleis d'impunitat impediien jutjar-lo a Argentina.

3.5. Dues vides, dos estils, un mateix Evangeli

Des de que la Léonie i l'Alice van arribar a l'Argentina fins al seu assassinat, van experimentar un procés de canvi notable des de posicions que les ubicaven, com a tantes altres «monges», dins d'una concepció tradicional en l'Església i en la vida religiosa, fins i tot en la forma d'encarar el treball pastoral amb els pobres.

Els efectes de la renovació conciliar juntament amb un nou sentit de justícia les va dur a posar-se del costat dels més dèbils en un context on un sector important del catolicisme argentí i llatinoamericà es definia com afí al socialisme i proclamava la impossibilitat de que l'Església es quedés al marge del projecte alliberador del qual participaven organitzacions polítiques i diferents grups socials. L'ambivalent definició de l'Alice referent al seu treball qualificant-lo com no polític és una demostració de la seva dificultat per a trencar amb l'imaginari tradicional d'una vida consagrada oposada al tipus d'opció i de pràctica que de facto venien duent a terme. La Léonie sorprèn per la lucidesa de les seves lectures polítiques referides al procés electoral del

1973 i del massiu suport popular cap al peronisme al qual es va sentir prope-
ra. Així mateix, la seva experiència en una comunitat *villera* l'apropa, sense necessitat de grans definicions teòriques, a una pràctica compromesa amb la transformació de la societat.

Sens dubte, l'Alice i la Léonie són dues persones diferents que van confluïr en la mateixa sort final. El seu delictes va consistir en assumir la causa dels empobrits, la qual cosa va provocar la reacció d'un sistema injust i cruel que les va destrossar. Eliminant els testimonis es va atacar l'Evangeli.

Segurament, elles no ens permetrien parlar de santedat. Parlarien simplement de que van intentar dur l'Evangeli al profund de la misèria. Van viure la passió de les víctimes, van anunciar i van testimoniar la resurrecció a la llum de Jesucrist.

Molt pocs actors socials i polítics es van atrevir a alçar la seva veu contra la dictadura. L'Església jeràrquica va ser la primera en tenir coneixement dels fets que esdevenien al país, ja que era la institució a la que majoritàriament recorrien els familiars a demanar ajuda. L'Església sabia què estava passant, una gran part va callar per por, però el seu silenci va ser còmplice. Una altra part va ser víctima, ja que va prendre opció per la justícia i va patir la persecució i l'assassinat.

Va ser el cas de l'Alice i la Léonie i de tantes i tants màrtirs. Les seves accions de proximitat es van fer patiment; les seves paraules, silenci; els seus silencis, testimoni, i els seus testimonis, revelació de la grandesa de l'humà.

4. ITA FORD, MAURA CLARKE, DOROTHY KAZREL, JEAN DONOVAN: DONES DE DÉU, INCREÏBLEMENT RESISTENTS

Corria l'any 1980, quan començava a El Salvador la guerra entre els qui buscaven una reforma social i les forces de seguretat salvadorenques.

El 2 de desembre, quatre dones dels Estats Units, tres religioses i una missionera laica, van ser segrestades, violades i assassinades. Els seus noms eren Maura Clarke e Ita Ford –missioneres de Maryknoll–, Dorothy Kazel –ursulina – i la missionera laica Jean Donovan. Amb la seva vida i la seva mort aquestes dones es van unir al destí de milers de víctimes, majoritàriament pobres i sense reconeixement del món exterior: sacerdots, catequistes laics i fins i tot l'arquebisbe de San Salvador, monsenyor Óscar Romero, assassinat pocs mesos abans, el 24 de març d'aquell mateix any. Prop d'un

milió de persones van resultar desplaçades pel conflicte, més de 75.000 van perdre la vida i unes altres 9.000 van romandre desaparegudes.

4.1. Una guerra civil llarga i cruenta (1980-1992)

El Salvador va viure durant les dècades de 1960 i 1970 greus disturbis socials i polítics, fruit de les desigualtats econòmiques, la repressió, la manca de llibertat i la pobresa generalitzada. La situació no va deixar d'aguditzar-se fins que els moviments populars van

començar a organitzar-se en forces guerrilleres donant inici a un conflicte armat contra el Govern Militar.

L'enfrontament entre el govern i la guerrilla va ocasionar en el país una guerra civil que va durar dotze anys. Els militars salvadorencs van ser entrenats, finançats, armats i assessorats pels Estats Units, que van donar en tot moment cobertura i seguretat al govern d'El Salvador. Cada unitat militar de l'exèrcit i de la policia tenia al seu càrrec un «Esquadró de la Mort» que executava accions d'assassinat, segrest, extorsió, amenaces i delictes en contra de persones identificades com a guerrilleres, o considerades sospitoses de donar suport a la lluita contra el govern.¹⁵

El 24 de març de 1980, l'arquebisbe de San Salvador, monsenyor Romero, va ser assassinat durant una missa que oficiava a la capella de l'hospital Divina Providencia. Això va passar després d'haver expressat que era urgent que els Estats Units retiressin el seu suport militar al règim salvadorenc i ordenés a la Junta Militar el cessament de la repressió.

El desembre de 1990, el grup guerriller Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional (FMLN) va llençar la que seria l'última ofensiva de caràcter nacional. Per això va utilitzar per primer cop míssils terra-aire que van provocar la caiguda d'uns quants avions. En establir-se una espècie d'equilibri de forces, el govern va accedir a un procés de negociació entre les parts que va concloure amb la signatura de l'*Acord de Pau*, que va permetre la desmobilització de la guerrilla i la seva incorporació a la vida política el 16 de gener de 1992.

Durant els anys del conflicte armat, qualsevol mitjà de comunicació que denunciés obertament la repressió i els assassinats per part del govern militar, patia atemptats i persecució. S'imposava, doncs, la cautela. A més, la major part de les publicacions salvadorencs van ser fundades amb criteris empresarials i no com a portaveus de causes polítiques, la qual cosa va originar que l'oposició política, per a fer sentir la seva veu hagués d'acollir-se a les publicacions de l'Església Catòlica¹⁶.

Amb els anys van començar a arribar els corresponsals internacionals de premsa, sobretot dels Estats Units. Ells van donar a conèixer al món què estava passant a El Salvador, posant en risc les seves vides. Durant la guerra, més de trenta periodistes van morir violentament.

4.2. Vides ordinàries extraordinàries

Apropem-nos en unes breus línies a l'itinerari existencial d'aquestes dones, per a saber alguna cosa més de les seves vides, els seus motius i el seu compromís fins al final.

Ita Ford

Va néixer a Brooklyn el 23 d'abril de 1940. Des de jove va desitjar ser missionera i pertànyer a la Congregació de Maryknoll. Quan va acabar els estudis universitaris, va treballar com a editora en una companyia publicitària i el 1971 es va unir a les germanes de Maryknoll.

Va estudiar castellà a Cochabamba (Bolívia) i va ser allà on va començar

a conèixer les enormes desigualtats socials que hi havia: «estic vivint coses que no puc entendre. Hi ha tanta incongruència que és difícil creure-ho»; «caldria passar molt de temps aquí per a entendre-ho». El 1973 se'n va anar a Xile, just abans del cop militar de l'11 de setembre que va derrocar el president Allende. Els anys de la dictadura del general Pinochet van ser durs, amargs: milers de persones van ser torturades, segrestades, encarcerades, assassinades. Ita va viure en un barri pobre als afores de Santiago amb la germana Carla Piette. Durant aquest temps de repressió, por i creixement de la pobresa, acompanyaven i ajudaven les persones en allò que podien.

Enmig d'aquesta dura realitat va escriure:

«És el meu desig patir amb aquesta gent la seva impotència? Què els puc dir? No tinc solucions, no sé les respostes, però caminaré amb ells, estaré amb ells. Em puc deixar evangelitzar per aquesta oportunitat? Puc mirar i acceptar la meua pobresa com l'aprenç dels pobres?»

El 1980, la Ita i la Carla van respondre a la crida de monsenyor Romero i a la de la seva Congregació molt compromesa amb la repressió que estava patint El Salvador. A elles es van unir unes germanes que estaven a Nicaragua on la guerra civil havia conclòs i el dictador Somoza havia abandonat el país. Mentre marxaven cap a la seva nova missió, es van assabentar de l'assassinat de monsenyor Romero. Aquest fet va desencadenar una crisi eclesial molt profunda i l'arxidiòcesi semblava caminar sense rumb. Després

de valorar la situació i el moment amb el vicari general de San Salvador, amb el nou administrador apostòlic, amb el provincial dels jesuïtes i amb agents de pastoral, la Carla i la Ita van decidir treballar amb els refugiats de Chalatenango.

El juny d'aquell mateix any, ambdues van començar la seva tasca i ben aviat van comprendre la magnitud de la violència de la dictadura militar salvadorenca, capaç de destruir qualsevol oposició. A Chalatenango van acollir i van acompanyar els camperols víctimes de la persecució. La Ita va escriure en aquells dies:

«No sé si és malgrat o a causa de l'horror, del terror, de la maldat, de la confusió, de l'absència total de justícia; però sí sé que és bo estar aquí. Activar els nostres talents, creure que tenim els dons necessaris per a usar-los per a El Salvador; sé que les respostes a les preguntes vindran quan ens calguin, que hem de caminar amb fe un dia alhora per un camí ple d'obstacles, de desviaments. Sembla que això és el que significa per a nosaltres estar a El Salvador.»¹⁷

El 23 d'agost van sortir en un jeep per a recollir un perseguit polític i protegir-lo emportant-se'l a la casa que compartien. Durant el camí de retorn, les va atrapar una gran tempesta i van ser arrossegades pel corrent d'un riu. La Carla va empènyer la Ita per una finestra del jeep. El corrent els duia riu avall, la Ita va sobreviure agafant-se a una branca. Al matí següent el cos de la Carla va ser trobat sense vida. Per a la Ita va ser un cop molt dur.

Les germanes de Maryknoll es van reubicar: Maura Clarke, que havia arribat a El Salvador poc abans, es va unir a la Ita a Chalatenango. Les seves germanes, amics i familiars recorden la Ita com una dona plena de vida, de fe, amb un esperit lliure, de recerca interior, la qual cosa la va dur a un fort compromís.

Maura Clarke

Va néixer a Queens, Nova York, el 13 de gener de 1931. Quan va complir 19 anys va ingressar a la Congregació de Maryknoll, i uns anys més tard, el 1959, va ser a Nicaragua on va exercir com a professora i va fer treballs pastorals a la diòcesi de Siuna, a l'est de Nicaragua, una diòcesi petita d'uns 5.000 habitants.

El contrast entre la pobresa dels miners i la riquesa dels canadencs, propietaris de les mines d'or, va ser impac tant. La dona del director de les mines va oferir a les germanes una casa desocupada per a fer retirs i reunions. La Maura la va utilitzar un parell de cops, però se sentia incòmoda i va decidir no utilitzar-la més. Va preferir ser veïna i amiga de les famílies pobres.

Havia arribat a un país governat per la dictadura de la família Somoza, que s'havia instal·lat en el poder des de 1937 i que governava el país com una hisenda pròpia. Tot i que Siuna estava lluny de Managua, fins allà arribaven els rumors de tortures, assassinats i desaparicions a mans de la Guàrdia Nacional. El règim es tornava més repressiu, mentre el poble s'organitzava per a lluitar pels seus drets democràtics, i per a la transformació social i econòmica del país.

El 1968, les germanes van decidir anar a indrets més necessitats. La Maura va anar al barri de Miralagos als afores de Managua, on milers de persones desallotjades de les seves terres pels projectes agroindustrials sobreviuen en carpes i barraques de cartró. Van fer el possible per a proveir alberg, aliments i serveis mèdics als desplaçats. Treballaven a la parròquia i vivien amb la comunitat en el tercer pis del Centre Parroquial, quan van ser sorpreses pel terrible terratrèmol de 1972. Managua va ser sacsejada i devastada, i elles van quedar atrapades al pis de la casa parroquial. Van aconseguir baixar a través d'una finestra i immediatament van començar a atendre els ferits i a col·laborar per a treure els morts d'entre les runes.

De la Maura deien:

«[...] era molt generosa... podia donar el que tenia a un pobre. Estava acostumada a viure en la pobresa, [...] sempre veia el bo en els altres, era molt mansa i la gent se sentia estimada per ella.»

Era compassiva i pacífica fins al punt de semblar tímida, però va fer un pas i es va posar al costat de la resistència. Quan diversos agents de la Guàrdia Nacional de Somoza van intentar capturar uns joves, es va aturar davant l'automòbil i els va cridar: «No es poden endur aquests joves! Deixeu-los anar!» Els guàrdies van deixar anar els nois i la gent que va presenciar el fet sempre ho recordava com un moment gairebé històric: «si una persona tan pacífica com la Maura pot vèncer la Guàrdia Nacional, què podríem fer nosaltres?»

La Maura i altres germanes també van acompanyar una camperola, l'Amanda Pineda, a un judici contra quinze membres de la Guàrdia Nacional que la van violar repetidament durant quatre dies. També va acompanyar la gent del barri que protestava contra l'empresa d'aigua potable per cobraments excessius.

El 1977 va tornar als Estats Units per treballar en el programa «consciència mundial», fent xerrades sobre la situació de Nicaragua. Una vegada va dir:

«Veig aquest treball com una manera de despertar la preocupació per les víctimes de la injustícia al món; un mitjà per al canvi, per a compartir i contribuir amb el patiment dels pobres i els marginats, les no-persones de la nostra família humana.»

Tot i que ja no estava a Nicaragua el 19 de juliol de 1979 quan va caure la dictadura de Somoza, va rebre la notícia amb alegria. Després de vint anys coneixia bé aquest sistema. Va veure amb els seus propis ulls com l'ajuda internacional que va arribar al país després del terratrèmol va acabar en bona part a les butxaques del dictador, la seva família i els seus amics. No va trobar gens estrany l'esperit d'alleugeriment, d'alegria, d'esperança i llibertat que va trobar quan un any després, el 1980, va tornar al país centreamericà. Deia d'ella mateixa que experimentava el «bombolejar de l'esperit». Va escriure així als seus pares:

«M'agradaria quedar-me a Nicaragua però sé que he d'anar a El Sal-

vador per veure si és, bo per a mi. No es preocupin per mi, el Senyor ens cuida a tots. Resin perquè el treball de Déu per alliberar la seva gent, aquí i a tot arreu, sigui evident i creixi amb força. No hem de tenir por. Passi el que passi, estem units a Déu i units els uns amb els altres.»

Estava reflexionant sobre la insistent crida d'ajuda de monsenyor Romero i va començar a discernir si aquest havia de ser el seu nou servei. Va anar a El Salvador per a veure les seves possibilitats. Era una decisió dura assumir el desafiament humà i pastoral en temps de persecució. Després de la mort de la Carla, va decidir ocupar el seu lloc i treballar al costat de la Ita. Es va submergir pastoralment amb les víctimes de la repressió i va escriure:

«Tenim refugiats, dones i nens a la porta i algunes de les seves històries són increïbles. El que passa és tan impossible, però passa. La paciència dels pobres i la seva fe davant aquest terrible dolor em crida a respondre i viure des del més profund.»

Des de la seu de Maryknoll va ser enviada una germana per a informar la comunitat que no tenien l'obligació de romandre a El Salvador, i que valoressin el risc que això suposava. Però totes van expressar que desitjaven quedar-s'hi, ja que creien que aquesta era la voluntat de Déu.

A començaments de novembre va arribar el primer avís. La Maura i l'Ita van rebre un missatge en forma de dibuix d'una cap humana amb un ganivet clavat, que va aparèixer penjat a la

porta del centre parroquial on vivien, amb un missatge escrit: «Això és el que li passarà a qualsevol que vingui a aquesta casa perquè capellans i monges són comunistes».

Les germanes de Maryknoll a El Salvador van viatjar a Nicaragua per a reunir-se amb les que treballaven a Amèrica Central. El punt fort va ser la situació a El Salvador. Totes van donar suport a la presència en aquest país i es van comprometre a invitar altres monges perquè les acompanyessin.

La nit de l'1 de desembre, vigília de les seves morts, mentre els missioners de Cleveland sopaven amb l'ambaixador dels Estats Units, una segona amenaça va ser introduïda dins la casa de Chalatenango. Poques hores abans, l'Ita havia llegit aquestes paraules de Romero a la reunió de Nicaragua:

«Crist ens convida a no tenir por a la persecució perquè, creguin-s'ho, germanes i germans, que qui es compromet amb els pobres ha de córrer el mateix destí dels pobres: ser desaparegut, ser torturat, ser capturat, aparèixer cadàver.»

L'Ita i la Maura es van acomiadar per tornar a El Salvador. Aquell dia, també a Chalatenango, van mostrar a un treballador una llista d'un esquadro de la mort amb els seus noms i els de tot el personal de la parròquia amb aquest missatge «Aquesta és una llista de la gent que matarem, i començarem aquesta mateixa nit».

Un polític va informar a l'ambaixada dels Estats Units que havia sentit una transmissió de ràdio amb el següent contingut: «No, elles no van arribar en el vol. Haurem d'esperar el proper»¹⁸.

Aquest missatge suggeria que la Guàrdia Nacional esperava l'arribada de la Maura i l'Ita. Un complot estava planificat.

Dorothy Kazel

Va néixer a Cleveland, Ohio, el 30 de juny de 1939. Als 21 anys es va unir a l'Orde de les Ursulines a Cleveland on va fer bona part de la seva formació. El 1967 es va oferir per anar de voluntària a El Salvador, expressant públicament el seu desig de servir a la gent llatina i indígena. En aquell moment la seva petició no es va poder fer realitat, per la qual cosa va començar a servir els pobres i marginats d'on vivia. El 1974 va tornar a oferir-se i aquest cop va ser escoltada.

A El Salvador es va unir al grup de missioners de la Diòcesi de Cleveland. Nou persones que treballaven en tres parròquies. La seva principal tasca consistia en visitar les famílies i preparar-les per als sagraments. Al final dels anys setanta i davant l'agudització de la violència al país, la missió es va plan-tejar nous desafiaments. Així ho va expressar el sacerdot Stephen de Mott:

«La Dorothy ocupava cada vegada més el seu temps en traslladar sobretot dones i nens als centres de refugi. Escribia sobre els cadàvers que dia a dia trobava mutilats al llarg del camí com una realitat de violència malaltissa i diabòlica.»

En aquells anys, creixia la tensió i la violència repressiva contra les organitzacions populars per part de les forces militars i paramilitars del govern. En una cinta gravada, la Dorothy ex-

pressava com percebiem aquestes forces el treball que es duia a terme a la parròquia:

«Els sempre ens anomenen comunistes. La Guàrdia és el grup que comet tots els assassinats. Estan davant de l'església. Així, doncs, quan es fa qualsevol cosa, escolten què estem dient, i no diem res 'dolent' ni comunista, com ens acusen...»

A la Dorothy aquesta realitat li va suposar qüestionar-se la seva pròpia fe. La comprensió de la realitat, el dolor i el sofriment de la gent la va anar transformant. La mort anava cercant la missió, i tothom resava i reflexionava sobre quins passos fer. En aquests mesos, l'equip havia ampliat el seu ministeri per incloure-hi el transport de refugiats i l'entrega de vitualles, i respondre així les necessitats de les víctimes de la violència. La Dorothy i la Jean transportaven la gent que fugia de la repressió a Chalatenango. Indignada pel paper que el seu propi país jugava en la repressió, el setembre de 1980 va escriure una carta al president Carter:

«Sóc la germana Dorothy Kazel, una missionera nord-americana que treballa al país d'El Salvador. La raó per la qual li escric ve d'una experiència que vaig tenir ahir per la tarda que repugna més a una nord-americana degut a l'ajuda que el nostre país ha donat al govern salvadorenc per a "vehícles i comunicació". La matinada del 22 de setembre, els soldats de l'exèrcit d'El Salvador van assaltar cases a San José Villanueva. Semblaria que

aquest grup va seguir avançant per la carretera cap als cantons en els seus camions poderosos i amb el seu equip de comunicació.

Cap a les 6 o les 6.30 del matí van matar deu o més persones d'un cantó i van seguir cap amunt i van matar-ne deu o més d'addicionals. Un vell venia caminant amb tres vaques, va ser assassinat. Un jove estava baixant per banyar-se al pou, va ser assassinat. Una noia d'uns 12 anys tenia a les seves mans la lletra d'una cançó escrita en honor d'un dels sacerdots màrtirs. Els soldats la van declarar subversiva i la van matar. I el més espantós és que sóc nord-americana, i el meu govern va donar els diners per a l'"equip durador" que tenen, de manera que els resulta relativament fàcil arribar fins als cantons més miserables i matar innocents per la informació falsa que reben. M'agradaria saber què en pensa d'aquesta situació, senyor president, i si sap quantes persones innocents estem ajudant a matar. Com pot conciliar tot això?»

Malgrat presenciar tanta mort i dolor, irradiava una profunda fe en la presència activa de Déu entre la gent pobre i creient. Abans de la seva mort va escriure a la Diòcesi de Cleveland:

«Si mirem El Salvador en conjunt, descobrim que és un país retorçant-se de dolor —que diàriament s'enfronta amb la pèrdua de moltíssima gent—. Però alhora espera i anhela la pau. La fe indestructible i el valor que tenen els nostres líders en seguir proclamant la paraula de Déu, tot i que això signifiqui

“donar la vida” pels altres, en sentit real, és un punt d’admiració i comprensió viva de que Jesús està aquí amb nosaltres. Sí, tenim aquest sentit d’esperar i anhelar la conseqüència del seu Regne. Tanmateix, ja sabem que vindrà perquè podem celebrar-lo a Ell ara.»

També va deixar escrit:

«El desembre està arribant. Què ens portarà? En primer lloc portarà Advent, temps d’espera i esperança. Si veiem aquest país amb tot el seu dolor, que cada dia ha de fer front a la pèrdua de molta gent, malgrat això, espera i lluita per la pau. Crec que per a nosaltres són importants dues característiques: un poble que espera, que aguanta amb molta paciència el dolor per a tenir la pau. I un poble que lluita, que dona la seva sang per a aquesta pau. La fe i el valor amb els que es continua predicant la paraula del Senyor signifiquen arriscar la vida pels altres en sentit realista.»¹⁹

Jean Donovan

Va néixer a Westport, Connecticut, el 10 d’abril de 1953. Era missionera laica de la Diòcesi de Cleveland. Máster en administració d’empreses, va treballar en una companyia com a gerent. Anava encaminada a una carrera professional exitosa, però buscava quelcom més en la seva vida, i el 1979 es va unir al grup missioner de la seva diòcesi, amb aquesta intenció:

«Vull apropar-me a Déu i no conec una altra manera de fer-ho.»

Havia estat a Irlanda, on va conèixer per primera cop el món dels pobres. Va entrar en relació amb Fray Crowley, que havia sigut missioner al Perú i qui la va introduir en la comprensió d’un món diferent que va qüestionar la seva pròpia vida i la va iniciar en el seguiment de Jesús. Aquesta experiència la va dur a optar per altres valors i estil de vida. Va passar quatre mesos capacitant-se per a ser missionera laica en la seu de Maryknoll. La directora d’aquell programa de formació la va descriure així:

«Intel·ligent, afectuosa i apostòlica, crec que, malgrat el seu esperit juganer, o tal vegada gràcies a ell, serà una bona missionera.»

D’allà va viatjar a Guatemala per estudiar castellà. Va arribar a El Salvador l’agost de 1979 quan la repressió s’intensificava i l’Església es convertia en blanc de sospita. Va ser administradora a l’oficina de Càritas i va ajudar Dorothy Kazel a distribuir aliments als pobres i refugiats. La seva mare va comentar:

«La Jean es prenia molt seriosament el seu compromís amb els pobres, motivada per Sant Francesc d’Assís i per monsenyor Romero. Estava especialment compromesa amb els nens.»

Era una coneguda seguidora de monsenyor Romero, freqüentava la Catedral per a escoltar les seves homilies. Després de que monsenyor fos assassinat, la Jean i la Dorothy van passar la nit en vetlla, al costat del seu taüt. El 30 de març estaven presents en el

funeral quan la missa va ser interrompuda per trets i bombes que van acabar en una estampida. La massacre va deixar 44 persones mortes i centenars de ferits. La Jean va pensar que aquell era el dia de la seva mort, es va quedar entre la gent que desesperada va entrar a la Catedral buscant seguretat.

Rodejades per la violència, seguien amb el seu treball. En la seva camioneta blanca, recollien persones desplaçades dels seus llocs per la repressió. Van distribuir medicines a malalts i ferits i els van dur a centres mèdics. No els podien dur als hospitals del govern per temor a que els matessin. Mentre viatjaven per les comunitats i les parròquies rurals feien tot tipus d'obres de misericòrdia: acompanyaven persones en perill, duïen queviures a indrets inaccessibles per a altres, escoltaven testimonis d'assassinats, trobaven cadàvers mutilats al costat de la carretera. La Dorothy i la Jean van ajudar l'Ita Ford i la Maura Clarke a Chalatenango. Elles mateixes les van batejar com «l'equip de rescat».

A la tardor la Jean es va prendre un descans i va marxar cap a Irlanda. Els seus amics van tractar de persuadir-la perquè no tornés a El Salvador, i ella, rient, els va respondre: «ells no maten nord-americanes rosses i d'ulls blaus.»

Mentre la violència devorava el país, va sentir el repte personal d'intentar fer front a la situació, d'entendre què estava passant. Tot això va ser una prova per a la seva fe:

«Tinc 26 anys. Hauria d'estar casada. No hauria d'anar corrent i fent això. Però després em poso a pensar: tinc tantes coses que vull fer... És difícil quan veig les meves

amigues i els meus amics ja casats, amb les seves criatures. És quelcom que he pensat... Algun cop tindré filles i fills? Em pregunto si m'ho estic negant. No ho vull fer, però potser és el que estic fent. Després, quan m'assec i converso amb Déu, li pregunto: Per què m'estàs fent això? Per què no puc ser una mestressa de casa suburbana? Encara no m'ha contestat.»

Pertanyia a una família de classe mitjana-alta. El seu pare era enginyer, cap de disseny d'una companyia constructora d'helicòpters que van ser utilitzats durant la guerra del Vietnam. El patriotisme de la seva família o el que ella mateixa va arribar a sentir, topava amb el que veia a El Salvador i amb la política que allà hi desenvolupaven els Estats Units. Una política que es va agreujar amb la victòria de Reagan i el seu compromís anticomunista. La seva mare recordava:

«La situació empitjorava progressivament a El Salvador després de les eleccions dels Estats Units [...]. Els militars van creure que se'ls havia donat un xec en blanc, sense restriccions. Qui diria que no va ser així? La Jean ens va dir que tenia por que es produís una carnisseria a El Salvador.»

El 26 de novembre, la Jean, la Dorothy i altres membres de l'equip de Cleveland van assistir a un servei ecumènic amb l'ambaixador dels Estats Units, Robert White, i la seva esposa. Allà va informar a l'ambaixador que havia vist helicòpters de tipus Huey dels Estats Units, sobrevolant El Sal-

vador. White va respondre: «No en tenim d'aquests aquí». Quan la Jean va insistir que els helicòpters eren nord-americans —els havia reconegut perquè el seu pare els havia fabricat anys enrere—, en White va dir: «Hem de parlar més d'això. No han d'estar en aquest país». Aleshores va convidar els missioners a sopar a la seva residència l'1 de desembre.

Els helicòpters van ser fabricats als Estats Units i estaven entrant des d'Hondures, país que s'usava com a base per a enviar nombrosos assessors militars. Van conversar amb l'ambaixador fins ben entrada la nit i es van quedar a la seva residència fins l'endemà.

El 2 de desembre, la Maura i l'Ita, van tornar a El Salvador des de Managua. Quan les van veure baixar de l'avió, membres de la Guardia Nacional van trucar per telèfon al seu comandant per a rebre ordres. Cinc guàrdies vestits de paisà van seguir la seva vigilància fora de l'aeroport, on havien acudit la Jean i la Dorothy per a recollir-les. A la sortida de l'aeroport, els guàrdies nacionals sense uniformes van aturar l'automòbil i van dur les quatre ocupants a una àrea aïllada on les van pegar, les van violar i les van matar amb trets a curta distància.

Uns camperols van veure com una camioneta blanca es dirigia a un indret solitari, van sentir sorolls de metralladores i trets, i a cinc homes fugir de l'escena del crim en la mateixa camioneta. Després van trobar la camioneta cremada prop de l'aeroport.

L'endemà pel matí es van trobar els cossos de les quatre dones al camí i les autoritats locals van manar que els cremessin. Els camperols van comuni-

car al sacerdot del poble el succeït i la notícia va arribar al bisbe i a l'ambaixador dels Estats Units.

El govern nord-americà va portar molt malament el cas. Oficials de l'administració Reagan es van referir a «investigacions» que indicaven que «les dones no es van aturar en un punt de control», que «es va establir un intercanvi de trets» i, fins i tot, van sorgir veus que deien que les dones «no eren simplement monges, sinó activistes polítiques».

Mentre augmentaven els nivells d'ajuda militar dels Estats Units a El Salvador, la mare de la Jean escrivia:

«La Jean es mereix, almenys, que el seu país nadiu no recompensi els seus assassins.»

Tanmateix, uns anys més tard un dels responsables, el general Casanova, va ser nomenat ministre de Defensa en el govern «democràtic» de Duarte.

La Llei d'Amnistia té atrapat a El Salvador i la seva història per aquells que volen la impunitat. Els fets que s'han de jutjar són complexos, amb repercussions nacionals i internacionals, però deixar-ho tot com està és traïr les víctimes, la història d'aquest país i la resta d'Amèrica. El problema a nivell nacional resideix en la manca de decisió política i de recursos jurídics per acabar amb la impunitat i la pretensió de voler ocultar fets criminals amb un vel d'oblit.

Urgeix que El Salvador reivindiqui la dignitat, la veritat, la justícia i la pau, valors indispensables perquè el país visqui en harmonia. Curar les ferides del passat és un compromís per al present i el futur. La tasca d'una Re-

conciliació genuïna podrà sorgir d'un Acord Nacional per la justa reparació amb les víctimes del conflicte.

4.3. Oració i discerniment davant la eminència de la mort

Al presentar les vides d'aquestes dones comprovem com cadascuna coneix la realitat i és conscient del perill que corre. Han sigut testimonis de l'assassinat de Romero, i perceben com la mort les rodeja a cada pas. Malgrat això no deixen d'atendre les víctimes de la violència, d'estar amb elles, de resar per elles, de reunir-se contínuament per a saber quin ha de ser el pas següent.

Amb diferents paraules expressen el dilema: tornar als Estats Units o romandre disposades a perdre la vida? Decisió límit de l'amor que està disposat a donar la vida si calgués. I des del més profund i expressat de formes ben diverses, sorgeix l'exclamació «Aquí estic, Senyor!»

L'opció de l'Ita i la Maura d'anar a El Salvador va ser el resultat d'any d'oració, aprenent a llegir els signes dels temps com a part de la missió. La seva educació les va preparar per a ser mestres, però les necessitats de l'Església que vivia enmig de la guerra civil, van servir de crida per a fer un pas més en el camí cap a la Creu.

L'Ita comentava que de sobte estava inundada amb una alegria i un amor que només es dona com a do:

«Vaig començar a experimentar la verdadera oració contemplativa, acompanyada per la pau, l'amor i l'alegria.»

Enmig de la violència i la falta d'un estat de dret va poder dir:

«És un privilegi formar part d'una Església de màrtirs, gent de fe compromesa i forta.»

La Maura s'apartava un parell de dies per a l'oració i el silenci. Quan va anar als Estats Units va portar al damunt la situació de Nicaragua:

«Vaig entrar en un període de tristesa i profunda soledat, i vaig plorar per la meua separació de la gent que estimo, les Germanes, els Pares, tothom. He vist gent torturada que, com Crist, lluita per la justícia, i m'imaginava els governants i militars com els summes sacerdots. Veia els pobres —el Ricardo, l'Asunción, el Dionisio— com Jesús torturat.»

La Maura i l'Ita estaven convençudes d'estar on havien d'estar, i això els donava pau:

«Seguim donant el que podem, perquè la vida està amenaçada per mals molt pitjors que la mort: l'odi, la manipulació, la venjança i l'egoisme.»

Sovint els dies eren difícils i el forcejament interior va interrogar la Maura:

«La meua por a la mort m'està desafiant perquè els nens, les noies, joves encantadores, i les persones adultes i velles són assassinades a trets, tallades amb matxets, els seus cossos tirats pel camí i es prohibeix

enterrar-los. El nostre Déu ha de tenir una nova vida d'alegria i pau inimaginable preparada per a aquests preciosos desconeguts, els màrtirs no reconeguts. Un clama: 'Senyor, fins quan?' i aleshores m'arrabassa la por, quan em toqui molt de prop, em pregunto: 'seré fidel?'»

Però es va reafirmar en el seu compromís davant les germanes d'Amèrica Central:

«Ella va dir que es quedaria a El Salvador, per a buscar els desapareguts, resar amb les famílies dels presoners, enterrar els morts, treballar i treure les lligadures d'opressió, pobresa i violència. Els dies seran difícils i perillosos, però tinc confiança en Déu: 'vull quedar-m'hi'. I va escriure: 'Crec que això és el correcte. Estic començant, el Senyor m'està ensenyant, tinc pau tot i saber que passaré per dificultats, fracassos, frustracions i pel terror davant tot allò que ens rodeja. Déu està present en la Seva absència aparent'».

La renovada decisió de la Jean i la Dorothy de continuar amb la missió també va ser el resultat de moltes estones d'oració i reflexió, i del desig d'ajudar els pobres sent una presència missionera. La Dorothy escriu:

«Avui hem conversat molt sobre què podria passar. La majoria de nosaltres pensa quedar-se. Vaig pensar que t'ho havia de dir a tu, però a ningú més, perquè no crec que els altres ho puguin comprendre. Vull que sàpigues què en pen-

so i ho guardis al teu cor. Si arriba el dia en que uns altres necessitin entendre-ho, per favor explica'ls-ho.»

La Jean i la Dorothy, amigues de missió, eren conscients de la vigilància que sobre elles exercien els militars. La Jean deia en les seves oracions:

«Crec que el sofriment que un du és potser la manera que fa servir Déu per a dur-nos al desert, preparant-nos per a trobar-nos amb Ell i estimar-lo plenament.»

I abans de la seva mort, va escriure:

«Més d'un cop he decidit deixar El Salvador, i ho podria fer si no fos pels nens, les víctimes pobres, ferides per aquesta bogeria. Qui els socorrerà? Quin cor pot optar pel 'raonable' enmig d'aquest mar de llàgrimes i impotència?»

Totes aquestes dones van discernir que romandre a El Salvador era estar al lloc correcte, el lloc on expressar la seva fidelitat a l'Evangeli. Fent visible l'amor de Déu, ho van deixar tot, fins donar la vida enmig del poble al qual estimaven. Les quatre missioneres amb la seva senzillesa i amor van entrar fàcilment al món i la vida de les víctimes: acompanyant, dialogant i sostenint les seves vides.

4.4. Dones que van donar la vida mateixa

Les vides d'aquestes dones van ser alhora ordinàries i extraordinàries. La

seva experiència les havia ensenyat a estar obertes a noves situacions on les necessitats eren més grans.

L'amistat va jugar un paper important. L'Ita Ford i la Carla Piette havien viscut i treballat juntes a Xile antes de llegar a El Salvador. Persones properes descriuen a les dues com oposades, tot i que alhora semblants, una extravertida i l'altra, reservada. Però compartien el fonamental:

«El que compartien més profundament era una seriositat respecte a la vida, la qual cosa incloïa l'humor, també el dolor i una seriositat impacient amb tot allò que no fos la veritat o que fos contrari al Regne de Déu. Alguns diuen que era una amistat fins a cert punt semblant a la de David i Jonatán. El do d'amistat que tenia l'Ita era fruit de la seva escolta atenta davant la vida, la seva sensibilitat davant les diferents situacions, la seva necessitat d'entendre i la seva cautela a l'hora de jutjar, la seva capacitat d'acceptar les persones tal i com eren i respectar allò que deien.»

Va ser la Carla qui va salvar la vida de l'Ita, sacrificant la seva pròpia vida en l'intent de salvar-la. A l'enterrament, l'Ita va escollir el text que parla de que no hi ha amor més gran que donar la vida pels seus amics.

Gràcies a l'amistat i l'experiència comunitària, van aconseguir sobreviure a les constants tensions amb les autoritats del govern i la incessant presència militar. Va ser la missió compartida, construïda sobre la base de l'oració, la recerca comuna i l'estima, la qual cosa els va permetre acompanyar un poble perseguit i intimidat.

En el cas de la Dorothy, l'Ita, la Maura, la Jean, veiem la dona cristiana a l'Amèrica Llatina i el Carib. Una dona constantment colpejada, violada i assassinada. Crist crucificat està personificat en aquestes quatre dones. Dones que es van unir al poble, que el van estimar i que des de les seves forces creadores i el seu coratge van treure de les seves entranyes la força per a no abandonar mai els sofrents malgrat el risc que corrien. Així vivien la seva promesa d'entregar l'amor que bategava al seu cor.

5. AMIGUES FORTES DE DÉU I DELS POBRES

Les biografies d'aquestes dones posen de relleu el paper de la dona a l'Església i en els processos de recerca de justícia d'un poble. Deixen en evidència que des de la feminitat aporten allò específicament seu, la vetlla i l'entrega sense límits, la senzillesa i la pobresa, el sentiment d'igualtat, la compassió activa, la proximitat, la capacitat d'acompanyar en el dolor, la fortalesa en el conflicte, el discerniment, la decisió a l'hora d'optar, la lucidesa per analitzar la realitat i el seu innegable lideratge popular.

Elles simbolitzen i concreten aquesta Vida Religiosa llatinoamericana i caribenya que intenta arribar on altres no s'atreveixen. Jon Sobrino expressa aquesta realitat molt clarament quan parla de la Maura, l'Ita, la Dorothy i la Jane:

«Aquestes quatre dones ens han donat el millor que els Estats Units té per oferir: la fe en Jesús en comptes de la fe en el dòlar totpoderós; l'amor per les persones en comptes de l'amor per un pla imperialista; la set de la justícia en comptes de la luxúria per l'explotació. Mitjançant aquestes quatre [Nord]-Americanes, en aquestes dones, les esglésies d'El Salvador i dels Estats Units es van tornar esglésies germanes. El Salvador els va regalar a elles nous ulls, i van contemplar el cos

crucificat de Crist en el nostre poble; els va donar noves mans i elles van guarir les ferides de Crist en la gent de la nostra terra. Els Estats Units d'Amèrica ens van donar dones que van deixar la seva terra per a donar. I ho van donar tot amb senzillesa. Elles van donar la vida mateixa.»²⁰

Avui en dia en el nostre món segueixen existint situacions que requereixen «donar-ho tot per amor». L'Alice, la Léonie, la Maura, l'Ita, la Dorothy i la Jane van passar fent el bé. Per a qui aquell bé va ser una amenaça? Qui va tenir por d'elles i per què? Es mata a qui destorba, es mata a qui es té por, es mata en aquest cas per «odi a l'amor». Amor que es propaga, que il·lumina i protegeix el desvalgut.

1. ARENDT, Hannah (1988). *Entre la historia y la acción*. Barcelona: Paidós, pàg. 87.
2. També altres màrtirs com Teresa Ramírez Vargas o Dorothy Stang. Per a una visió més exhaustiva i àmplia d'aquestes vides entregades, cf. TEMPORELLI, Clara María (2014). *Amigas fuertes de Dios. ¿amenaza? ¿para quiénes?* Medellín: Orden de la Compañía de María.
3. Citat a ROSANVALLON, Pierre (2003). *Histoire conceptuelle du politique*. París: Editions du Seuil, pàg. 28.
4. L'autora fa referència a les Conferències de l'Episcopat Llatinoamericà celebrades a Medellín (Colòmbia) l'any 1968 i a Puebla (Mèxic) el 1979 que van recepcionar el Concili Vaticà II (1962-1965) i es va fer un gir important a l'esdevenir de tota l'Església llatinoamericana.
5. El terme «màrtir» té la seva arrel en el terme grec *martys*, que significa «testimoni».
6. Cf. Padre Arrupe, 19 de març de 1977.
7. *Villa miseria* o *villa de emergencia* es la denominació que a Argentina reben els assentaments en terrenys fiscals, sense pla d'urbanització ni serveis bàsics com ara electricitat, aigua potable, clavegueres, gas, etc. Els seus habitants procedeixen en la seva gran majoria de l'interior del país: de províncies d'Argentina i de països limítrofs, atrets per la possibilitat de treball a les grans ciutats.
8. SEOANE, María (2001). *El Dictador*. Buenos Aires: Editorial Sudamericana.
9. WELTY-DOMON, Arlette (1984). *Soleil de Justice*. París: Ed. Les Éditions ouvrières. Traducció del francès a l'espanyol de María Soledad Seoane i María Laura Duhalde (1987). *Sor Alicia, un sol de justicia*. Buenos Aires: Editorial Contrapunto SRL. Totes les cites estan estretes de cartes a la seva família, pàgs. 81-89.
10. BOUSQUET, Jean Pierre (1983). *Las locas de la Plaza de Mayo*. Buenos Aires: Cid Editor.
11. *Ibidem*, pàgs. 102-103.
12. «In memoriam de Léonie Duquet», *La Vaca*, Buenos Aires, 27 de setembre de 2005.
13. «Vivas y con buena salud», *La Nación*, Buenos Aires, 15 de desembre de 1977.
14. «Tecnología, tenacidad y una muestra de sangre traída de Francia en secreto», *Clarín*, 30 d'agost de 2005.
15. Cf. «Realidad nacional», *Carta a las Iglesias*, El Salvador, 4 de febrer de 2009.
16. Cf. HERRERA, Antonio, *Influencia de la guerra civil en El Salvador (1980-1992) en el desarrollo de la prensa nacional*. Facultad de Humanidades y Ciencias del hombre. Universidad Tecnológica de El Salvador.
17. BRACKLEY, Dean, sj (ed.) (2010). *Cinco Testigas solidarias*. El Salvador: Centro Monseñor Romero-UCA, Cuaderno núm. 26, pàg. 42.
18. Cf. WARBURG Ph. i ZORN, J. (1982), *Justice in El Salvador, a Case Study: A Report on the Investigation into the Killing of Four U.S. Churchwomen in El Salvador*, Nova York: The Committee, pàg. 22.
19. *Carta a las Iglesias*, El Salvador, desembre de 1988, pàg. 7.
20. *Carta a las Iglesias*, El Salvador, desembre de 1995, pàg. 10.

QÜESTIONS PER A LA REFLEXIÓ

1. Quins sentiments ens produeix el testimoni d'aquestes màrtirs? Ens sentim que formem part amb elles «de la mateixa corrent vital», tal com suggereix l'autora a la introducció?
2. De quina manera el «martiri» encara té sentit avui en dia? Quines situacions d'injustícia haurien de ser «prioritat profètica» per a la nostra església i les nostres comunitats?
3. L'autora afirma en una de les pàgines del quadern «els màrtirs fan creïbles la fe cristiana i l'església». Estàs d'acord amb aquesta afirmació? De quina manera el compromís d'aquestes religioses dóna credibilitat a la nostra fe?
4. En el quadern es fa referència també a l'aportació específica de la dona a l'església i als processos de lluita per la justícia. Com definiries aquesta aportació?

Cristianisme i Justícia (Fundació Lluís Espinal) és un Centre d'Estudis creat el 1981, promogut per la Companyia de Jesús de Catalunya. Agrupa un equip de professors universitaris i especialistes en teologia i en diverses ciències socials i humanes interessats pel cada cop més indispensable diàleg fe–cultura–justícia

Els **Quaderns Cristianisme i Justícia (CJ)** presenten reflexions dels seminaris de l'equip del centre i treballs dels seus membres i col·laboradors. Podeu descarregar-los a: www.cristianismeijusticia.net/quaderns

Darrers títols:

184. J. F. MÀRIA, E. DEVUYST, Les mines del rei Leopold; 185. J. I. GONZÁLEZ FAUS, Una Església nova per a un món nou; 186. O. MATEOS, J. SANZ, Canvi d'època, canvi de rumb?; 187. S. HERRERA, Atrapades als limbs: dones, migracions i violència sexual; 188. A. CALDERÓN, L. SOLS, Europa, en la cruïlla; 189. J. CARRERA, La revolució de cada dia; 190. J. I. GONZÁLEZ FAUS, Déu?; 191. J. SOLS LUCIA, Les raons d'Ellacuría; 192. X. ALEGRE, J. I. GONZÁLEZ FAUS, J. MARTÍNEZ GORDO, A. TORRES QUEIRUGA, Refer la vida. Divorci, acollida i comunió; 193. O. MATEOS, De la «tragèdia» al «miracle»?; 194. CRISTIANISME I JUSTÍCIA, La causa dels pobres, causa de Déu; 195. J. LAGUNA, Trepitjar la lluna. Escatologia i política; 196. M. GONZÁLEZ MARTÍN, De l'hostilitat a l'hospitalitat; 197. J. FLAQUER, Islam. La mitja lluna... creixent; 198. CRISTIANISME I JUSTÍCIA, TERESA CRESPO (ed.), El treball: present i futur; 199. C. M. TEMPORELLI, Amigues de Déu, profetes del poble

La **Col·lecció Virtual** està formada per quaderns que, per la seva extensió, format o estil, no hem editat en paper però que tenen el mateix rigor, sentit i missió que els **Quaderns Cristianisme i Justícia (CJ)**. Podeu descarregar-los a: www.cristianismeijusticia.net/virtual

Darrers títols:

6. J. RENAÚ, Un salari que correspongui a la dignitat humana i al bé comú; 7. J. L. IRIBERRI, Deu barques varades a la platja; 8. D. MOLLÀ, Reflexions sobre «espiritualitat del treball» en temps de precarietat; 9. A. ARES MATEOS, Immigració i noves cruïlles. Com ser profeta en un món divers; 10. DDAA, Què ens hi juguem? Reflexions per a un any electoral; 11. J. I. GONZÁLEZ FAUS, *Romeros d'Amèrica*

N. 199, juny 2016

La Fundació Lluís Espinal envia gratuïtament els quaderns CJ.
Si desitgeu rebre'ls, demaneu-los a:

Cristianisme i Justícia

Roger de Llúria, 13 - 08010 Barcelona - Tel. 93 317 23 38
info@fespinal.com - www.cristianismeijusticia.net

cristianismeijusticia

cijusticia

Cristianismeijusticia